

ЭРКИН ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРНИНГ МОҲИЯТИ, АҲАМИЯТИ ВА ЗАРУРАТИ

Yuldashev Baxtiyor Gayradjonovich

“Yangi O‘zbekiston” universiteti tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7625625>

Аннотация. Ушбу илмий тезисда эркин иқтисодий зоналарнинг моҳияти, аҳамияти ва зарурати акс эттирилган. Унга кўра, ушбу зоналарга берилган таърифлар, уларга хос аҳамиятлари жиҳатлар ёритиб берилган. Эркин иқтисодий зоналарнинг ташкил этишдан кўзланган асосий мақсад ва вазифалар хусусида фикр-мулоҳазалар билдирилган.

Калит сўзлар: эркин иқтисодий зона, имтиёзли иқтисодий шароит, эркин портлар, франко зонаси, эркин савдо зоналари, Силикон водийси, саноат, минтақавий ривожланиш, бозор муҳити ва солиқ имтиёзлари

Дунё тараққиётида турли-туман ташкилий тузилмаларнинг ўрни беқиёс. Уларнинг таркибидаги турфа хил иқтисодий зоналарнинг ялпи ички Маҳсулотдаги ҳиссаси алоҳида диққатга молик. Эркин иқтисодий зоналар чегараланган ҳудудлар, шаҳарлар, денгиз ва авиатсия портлари ҳисобланади. Унда миллий ва хорижий тадбиркорлар учун алоҳида имтиёзли иқтисодий шароитлар мавжуддир. Булар мамлакатни ташқи савдодаги, умуқиқтисодий, ижтимоий, илмий-техникавий ва илмий технологик вазифаларини адо этиш ва замонавийлаштиришга ёрдам беради. Тарихий жиҳатдан олганда дастлабки эркин иқтисодий зоналар ХИБ-ХВИ асрларда пайдо бўла бошланган. Ўрта асрларда эркин портларни ташкил этиш ғояси Ўрта денгизнинг шарқий ва жанубий соҳилларида жойлашган шаҳар давлатларида кенг тарқалган эди.

Эркин портларлар мақоми Генуя (1595 йилда), Венетсия (1661 йилдан) шаҳарларидаги портларга берилган. Кейинчалик Россияда 1817 йилда Одесса, 1862 йилда Владивосток ҳамда 1878 йилда эса Батуми шаҳри эркин порт мақомини олган. Давлатларда бозорнинг монополлашуви ва протекционизм сиёсатининг кучайиши билан – эркин портларлар ўрнига эркин иқтисодий зоналар ташкил топишига туртки берди.

Эркин иқтисодий зоналар моҳиятини ёритишдан аввал унга берилган изоҳларни кўриб чиқиш лозим. Эркин иқтисодий зоналарни кўп тарифлари мавжуд: БМТ нинг ТМК марказининг шу муаммога бағишланган ишида 20 дан ортиқ тариф келтирилган¹. Биринчи марта эркин иқтисодий зоналарнинг ёки “франко зонаси” нинг таърифи 1973 йилда Киото конвенсиясида берилган². Ушбу конвенсияга мувофиқ бундай зоналар ташқи савдонинг махсус шакли сифатида тан олинди. Мазкур конвенсиясига кўра ЭИЗ тушунчасига қуйидагича таъриф берилган: ЭИЗ – бу давлат территориясининг бир қисми бўлиб, унда хориждан келтирилган товарларга одатда солиқ ва божхона ҳудудидан ташқарида жойлашган товар сифатида қаралиб улар божхона назоратига олинмайди. Киото конвенсиясидан сўнг эркин иқтисодий зоналар жаҳоннинг кўплаб мамлакатларида кенг ривожланди. XX асрнинг 90-йиллари охирларида жаҳон бўйича

¹Авдокушин Е.Ф. Свободные (специальные) экономические зоны М., 1993 - 132-б.

²Авдокушин Е.Ф. Свободные (специальные) экономические зоны М., 1993 - 135-б.

бир неча мингдан зиёдроқ турли кўринишдаги эркин иқтисодий зоналар фаолият кўрсатди.

Биринчи жаҳон урушидан сўнг Лотин Америкаси, Африка, Яқин Шарқ ва Жануби-Шарқий Осиёда эркин портлар ва эркин савдо зоналари ташкил этилди. Қўшма Штатлар 1930-йилларда ташқи савдо зоналарини ташкил этишни бошлади. Ушбу ташқи савдо зоналарининг баъзилари географик жойлашуви ва асосий функсиялари бўйича эркин портларга эга. Экспортни қайта ишлаш зонаси - бу Иккинчи Жаҳон урушидан кейин пайдо бўлган янги турдаги иқтисодий иқтисодий зонадир. Бу савдо-сотиқга эмас, балки иш ўринларини яратиш ва саноат экспортини ривожлантиришга қаратилган. Ушбу янги турдаги эркин иқтисодий зона 1959 йилда Ирландиянинг Шаннон шаҳрида ташкил этилган ва дунёдаги эркин иқтисодий зонани ривожлантиришда сув ҳавзасига айланган. 20-асрнинг иккинчи ярмида дунё мамлакатлари илм-фан ва технологияларни ривожлантириш ва қўллашга тобора кўпроқ эътибор бердилар, бу эса илмий паркларни яратиш ва ривожлантиришга ҳисса қўшди. Америка Қўшма Штатлари 1950-йилларнинг бошларида Стенфорд университети ёнида биринчи водий илмий паркини, яъни Силикон водийсини барпо этишда этакчилик қилди ва дунё бўйлаб мамлакатлар томонидан илмий паркларни яратишга кўмаклашди. Сўнгги икки-ўттиз йил ичида турли хил эркин иқтисодий зоналар глобал миқёсда жадал ривожланиб, уларнинг халқаро иқтисодиётдаги ўрни тобора сезиларли бўлиб бормоқда. Статистик маълумотларга кўра, турли хил эркин иқтисодий зоналарнинг умумий савдоси бутун жаҳон савдосининг 20 фоизини ташкил этади ва уларнинг миллий иқтисодиётни ривожлантириш учун ижобий аҳамияти ҳам кенг баҳоланади. Эркин иқтисодий зоналарни ташкил этган юзлаб мамлакатлар ва минтақалар мавжуд ва эркин иқтисодий зоналарнинг умумий сони 75 дан Иккинчи Жаҳон урушигача 900 дан ошди.

Эркин иқтисодий зоналар малум даражада чекланган географик территориядир. “Эркин иқтисодий зоналар” таърифи илмий ахборот ва ташкилотлар хисоботларида кенг кулланилсада, лекин ушбу ходиса мазмунини тула ифодалай олмайди уларда кулланиладиган иқтисодий коида, махсус мамурий конунлар, малум юридик ҳукукий ва хужалик режимидан батамом холи килиб қўймасдан, балки уларни осонлаштиради, тадбиркорликни рағбатлантирадиган имтиёзларни яратади холос. Лекин бизнинг фикримизча имтиёзнинг икки кўриниши, яъни солиқлар ва бошқа бюджетга тўловлар миқдорини вақтинча камайтириш ва улардан вақтинча тўлалигича озод қилиш шу зона жойлашган территорияси шароитига боғлиқ. Давлат ушбу зонани уз аралашуви доирасини кискартиради, (Лассер фаиссер). Ривожланаётган мамлакатлар учун махсус иқтисодий зоналар узининг территорияси жихатидан ишчи хизматчиларининг турмуш даражасининг ишлаб чиқариш потенциалини мужассам жойлашганлиги билан купрок тугри келар эди.

1. Эркин иқтисодий зоналарни яратиш мақсадларини тўрт турга бўлиш мумкин:

- Савдони ривожлантириш. Уни реэкспорт савдоси ва трансчегаравий савдога бўлиш мумкин. Биринчиси денгиз портига боғлиқ, иккинчиси эса фақат икки мамлакат ўртасидаги чегара ҳудудида жойлашган бўлади.

- Саноатни ривожлантириш. Қишлоқ хўжалигини ёки экспортни қайта ишлаш саноатини ривожлантириш, экспорт маҳсулотларини қайта ишлаш ва ташқи

савдони ривожлантириш орқали иш ўринлари яратиш ва валюта ҳажмини кўпайтириш мақсадига эришиш мумкин. Бундай эркин иқтисодий зоналар мамлакат ичида, қирғоқ ёки денгиз портлари яқинида ва чегараларда яратилади.

- Технологияни ривожлантириш. Яъни илмий-ишлаб чиқариш парки юқори технологик маҳсулотларни тадқиқ этиш ва ривожлантиришга, шунингдек, юқори технологияли истеъдодларни жорий этиш ва ўқитишга қаратилган.

- Минтақавий ривожланиш. У ривожланиш салоҳиятига эга бўлган ҳудудларни иқтисодий ривожлантиришга қаратилган, шунинг учун у ривожланиш салоҳиятига эга бўлган ички ёки қирғоқбўйи ҳудудларда жойлашган бўлиши мумкин.

2. Эркин иқтисодий зонани яратиш шартлари. Дунёдаги эркин иқтисодий зоналарнинг муҳити ва инвестиция муҳити эркин иқтисодий зоналарни яратиш ва ривожлантиришнинг асосий шартлари ҳисобланади.

- Сиёсий муҳит. Асосан мамлакатнинг сиёсий барқарорлиги ва тегишли сиёсатнинг давомийлигини англатади.

- Бошқарув муҳити. Бу асосан бошқарув институтлари ва уларнинг принтсиплари ва зонадаги бошқарув стратегиялари эркин иқтисодий зонанинг объектив талабларига мос келадими-йўқми, улар очик, марказлашган, бирлаштирилган, эгилувчан ва эркиндир. Тартибийлик, унификатсия ва юқори самарадорлик - бу эркин иқтисодий зоналарни бошқариш институтларининг ажралиб турадиган хусусиятлари.

- Операцион муҳити. Эркин иқтисодий зона нормал ишлаш босқичига кирадиган инвестиция муҳитини, шу жумладан кадрлар сифати, ишчи кучи нархлари даражаси, хом ашё ва инфратузилманинг ҳолати ва бошқаларни назарда тутати.

- Бозор муҳити. Асосан эркин иқтисодий зона билан боғлиқ бўлган халқаро бозор муҳити, шу жумладан, қайта ишланган маҳсулотларни экспорт қилиш ва қайта экспорт қилиш учун савдо каналлари, шунингдек қайта ишланган маҳсулотлар ва қайта экспорт қилинадиган савдо бозори шароитлари.

- Молия ва молиявий муҳит. У асосан солиқларни камайитириш ва солиқлардан озод қилиш, энергетика ва сувдан фойдаланиш учун хорижий капитал оқимини жалб қилиш ва оқилона фойдаланишда имтиёзли чораларни ўз ичига олади.

- Ҳуқуқий муҳит. Асосан мамлакатнинг ташқи савдо сиёсати ва унга тегишли сиёсат ва қоидаларнинг бозорга таъсирини англатади.

Юқоридагиларга қисқача хулоса қилиб, эркин иқтисодий зоналар мамлакат ёки минтақанинг бир қисми бўлиб, унда қонун-ҳужжатларда белгиланган тадбиркорлик фаолияти учун бошқа ҳудудларда мавжуд бўлмаган солиқ имтиёзлари ва тадбиркорликнинг преференсиал шакллари жорий қилинган ҳудуд ҳисобланади. Бу ҳудудни ташкил қилишдан асосий мақсад минтақани ривожлантириш ҳисобланади.

References:

1. Авдокушин Е.Ф. Свободные (специальные) экономические зоны М., 1993 - 132-б.
2. Ярош П. Управление развитием территориально-хозяйственных зон в польше: теория, методология, практика. Монография. Польша. 2018.

3. Остоноқулов А.А. Эркин иқтисодий зоналарда бухгалтерия ҳисоби ва аудитни такомиллаштириш. 08.00.08. Иқтисод фанлари бўйича PhD илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация. Тошкент., 2017.